

स्त्रीधर्म पुरुष धर्म

दुई शब्द

१. पाश्चात्य भोगवादी सभ्यताको प्रभाव आज हाम्रा युवक-युवतीहरूमा स्पष्टरूपले देखापरेको छ । विज्ञानले संसारलाई निकट सम्पर्कमा ल्याइदिएको हुनाले तथा प्रचार-प्रसादका साधन प्रचुर मात्रामा भएको हुनाले यसरी एक संस्कृतिको प्रभाव अन्य संस्कृतिमाथि पर्नु स्वाभाविक नै हो । यी प्रभावहरू निश्चितरूपमा राम्रा छन् वा नराम्रा यस कुराको विचार अहिले छोडौं तापनि यी कुरा त निश्चित नै छन् कि पाश्चात्य संस्कृतिका यस्ता धेरै कुराहरू त हाम्रा संस्कृतिसँग मेल खाँदैनन् । यही कारणले गर्दा पुराना र नयाँ पुस्ताबीच एक खाल्टो (Generation Gap) उत्पन्न भइसकेको छ । यस दृष्टिले हेर्दा यो अन्तराल अति भयावह तथा विचित्र भएको छ । एउटा स्थिति कस्तो पनि छ भने नयाँ पुस्ता र पुरानो पुस्ताको तुलनामा नयाँ पुस्ताको आहार-विहार तथा गतिविधि बुझ्न पुरानो पुस्तालाई सम्झन पनि कठिन भएको छ । त्यसै किसिमले पुरानो पुस्ताको व्यवहार नयाँ पुस्तालाई सम्झन पनि उतिकै गाह्रो हुन्छ । पुरानो पुस्तालाई सहसा सम्झनमा कठिन प्रतीत भइरहेको छ कि हाम्रा वर्तमान सन्तानहरू वर्तमान समयको हाँकलाई सामना गर्न समर्थ छन् वा छैनन् ? तथा उनीहरूको दृष्टिमा वर्तमान पुस्ता अधिकांश पथ-विमूढ जस्तो भएको छ ।

२. युवावस्थामा पुग्दा जीवनको पूर्ण शारीरिक विकासलाई प्राप्त भइसकेको भान भए तापनि मानसिक तथा बौद्धिक विकास भने परिपक्व स्थितिमा पुगेको हुँदैन । युवावस्थाको आरम्भमा मानवभित्र आरम्भकालमा यो अति तीव्ररूपले व्यक्त हुनलाई उद्यत रहन्छ । उदाहरणका लागि एउटा शाक्तिशाली पाइन भएको स्प्रिङ लीऔं त्यसलाई खुल्न नदिई अंकुसी लगाएर थिची राखौं । त्यतिबेला यो स्प्रिङमा एक प्रबल शक्ति निहित रहेको हुन्छ । त्यसकारण त्यो तीव्ररूपले विकसित भई शक्ति प्रस्फूटन गर्न उद्यत रहन्छ । तयस बद्धशक्तिलाई उन्मुक्त गर्ने दुई तरिका छन् । एक लाभप्रद अर्को हानिप्रद । लाभप्रद तरिका यो छ कि त्यस स्प्रिङको मुखमा अनेक ठूलो, सानो र अति साना चक्रहरू लगाएर शक्तिको वेगलाई विस्तारै घटाउँदै ल्याएर रचनात्मक कार्यमा प्रयोग गर्ने । अर्को हानिप्रद तरिका यो छ कि अपरभट अंकुसी निकाली दिएपछि स्प्रिङ वेगसँग खुल्छ र खोल्ने तथा समीपवर्ती मान्छेहरूलाई चोट-पटक, घाउ आदि लगाउन सक्छ ।

त्यसै प्रकार युवावस्थाको विकसित शक्तिलाई युवावर्गले लाभप्रद चिन्ह प्रयोग गरे देश र समाजलाई लाभप्रद हुन सक्छ र यदि उच्छिद्दखलतापूर्वक बद्ध स्प्रिङको अंकुसी निकालेर खोलीदिए ज्यस्तै स्प्रिङको बद्धशक्ति जस्तो युवावर्गको शक्ति समाजलाई हानिप्रद सिद्ध हुनसक्छ । यही कारणले युवावस्थामा युवक-युवतीमा महान जोस, उत्साह तथा संसारमा आएर हामी देश वा समाजका लागि केही गरेर जाऔं भन्ने तीब्र लालसा हुन्छ । तर, के गरौं ? कसो गरौं ? उसको आदर्श के हुनुपर्ने ? त्यसको प्रेरणाको स्रोत के हो ? उसको मार्गदर्शक को हुनर ? वर्तमान परिस्थितिहरूमा तिनीहरू यस्ता विवशताबाट प्रभावित भइराखेका छन् ? यस्ता अनेक प्रकारका प्रश्न चिह्न नयाँ पुस्ताको सामु दिन प्रतिदिन आइराखेका छन् ।

३. नयाँ पुस्ताको उत्साह शक्ति- “केही गरेर जाऔं”- को प्रबल इच्छा प्रशंसनीय छ तर उसले के गर्ने ? कुन सिद्धान्तको आदर्श मान्ने ? उनीहरूको लक्ष्य के हुनुपर्ने ? तथा उनीहरूको आदर्श के हुनुपर्ने ? आदि कुराहरूको राम्ररी निष्पक्ष रूपले सोच-विचार गरेपछि आफ्नो नयाँ जोस र उत्साहलाई उचित तरिकाले प्रयोग गरेर संसारलाई स्वर्गतुल्य बनाउन उनीहरू सक्तछन् । हामीहरूलाई भविष्यमा एउटा यस्तो पुस्ताको नितान्त आवश्यक छ जसको घाँटीभन्दा तलको भाग युवा पुरुषको तथा मस्तिष्क एक अनुभवी वृद्ध पुरुषको होस् । यसप्रकारको नयाँ पुरुषले अथवा पुस्ताले संसारलाई सुखी तथा शान्त अवस्थामा परिणत गर्न सक्तछ ।

४. राम्रो वा नराम्रो, उचित-अनुचित, धर्म-अधर्म, पाप-पुण्य, सुकर्म-कुकर्म, नैतिकता-अनैतिकता, एकै कर्मको परिस्थिति विशेष हुन् । हरेक कर्मको एक विभाजित रेखा हुन्छ । त्यस रेखाभित्र रही आफ्नो व्यवहार गर्नाले पुरुषले स्वयंलाई तथा समाजलाई सरक्षित राख्दछ, मर्यादाको सीमा बाहिर जानाले ऊ सुरक्षित अथवा शान्त रहन सक्तैन । एकै काम निश्चित सीमासम्म जायज र त्यस सीमा बाहिर नाजायज पनि हुन्छ । त्यसै

विभाजक रेखालाई भौगोलिक रूपले कुनै देशको सीमा भनिन्छ, सामाजिक रूपले त्यसै मर्यादालाई हामी जाति धर्म भन्दछौं र मर्यादा भित्र अथवा बाहिर जानेलाई पुण्य अथवा पाप भनिन्छ र राजनीतिक, कानूनी दृष्टिले त्यसै मर्यादाभित्र र बाहिर रहनलाई निरपराध अथवा अपराध भनिन्छ । मनुष्यले सधैं मर्यादाको सीमारेखाभित्र रही यावत् जीवन, आदर्शोन्मुख जीवन व्यतीत गर्न प्रयत्नशील रहनु पर्दछ ।

५. आजका जति जटिल प्रश्न चिह्न नयाँ पुस्तासमक्ष आइराखेका छन् त्यसमा सबैभन्दा ठूलो प्रश्न चिह्न पारिवारिक जीवन अथवा वैवाहिक जीवनलाई आदर्श व्यवहार प्रधान बनाउने पक्ष नै चुनौतिको रूपमा छ । यसै उद्देश्यले हिन्दू धर्मअनुसार पारिवारिक जीवन अर्थात् पति-पत्नीको परस्परको कर्तव्यहरूको अथवा धर्महरूको केही विधान संक्षेपमा प्रस्तुत पुस्तिकामा गरिएको छ । यदि कुनै महानुभावले प्रस्तुत पुस्तिकामा उल्लिखित वैवाहिक जीवन सम्बन्ध पति-पत्नीको परस्पर कर्तव्यलाई अपनाएर पारिवारिक जीवनमा घरेलु भै-भगडा तथा वैमनष्यताहरू हटाएर आफ्नो जीवनलाई सुखी र समृद्धिशाली बनाउन सके भने यो पुस्तिकाको लेखन प्रयासलाई सफल मान्नेछु ।

६. यहाँ जति पनि लेखिएको छ हिन्दू धर्मको वैवाहिक पद्धतिको अनुसार नै लेखिएको छ । किनभने हामीहरू संसारको एक मात्र हिन्दू देशका नागरिक हौं तथा हाम्रो हिन्दू संस्कृतिको धरातल अति उच्च छ ।

७. प्रेम विवाह, अन्तर्जातीय विवाह, अन्तर्देशीय विवाहहरूको विषयमा यति मात्र भन्न सक्तछु कि उक्त प्रकारका विवाहहरू र प्रेम कथा लेख्ने तथा प्रेम अभिनयको उपन्यास आदि ग्रन्थलाई पढ्दाखेरी त अत्यन्त रुचिकर र आकर्षक जस्तो प्रतीत हुन्छ । तर, व्यवहारमा पाँच प्रतिशतभन्दा बढी कहीं पनि सफल हुन सकेको छैन । विशेष गरी हाम्रो संस्कृतिमा पाश्चात्य सभ्यताको र हाम्रो संस्कृतिको पारिवारिक जीवनमा निकै भेद रहेको छ, यो कुरा प्रायः सबैलाई विदित नै छ ।

८. यहाँ ठाउँ-ठाउँमा भाषाको कठोरताको आभास हुनु धेरै सम्भव छ । यसमा मुख्य दुई कारण हुन सक्तछन् । पहिलो त मेरो कमजोरी, दोस्रो विवशता । कमजोरी के हो भने— मेरो पारिवारिक अथवा साधु जीवनको तीन चौथाई भाग हिमालयको हिमाच्छादित शिखरहरू तथा पवित्र नदीहरूको तटवर्ती वन-जंगल तथा एकान्त स्थानमा नै बित्यो र व्यतीत भइरहेको छ । मेरो बोलचाल, आहार, व्यवहार आदि धेरैजसो अंशमा ग्रामीण जनताहरूबाट प्रभावित छन् । तिनीहरू पालिसदार तथा लाक्षणिक भाषा बोल्न त जान्दैनन् तर तिनीहरूको हृदय भने अरु मानिसहरूको भन्दा अपेक्षाकृत अधिक शुद्ध हुन्छ । ममा पनि यही कमजोरी छ, यसका लागि म क्षमाप्रार्थी छु । दास्रो कारण विवशताको सम्बन्धमा यही भन्नु छ, सबै धर्महरूको उपदेश प्रायः अनुशासनपूर्वक प्रबोधनात्मक शैलीमा दिइराखेका छन् । विशेषतः हाम्रो धर्मको त यही शैली छ जस्तो उठ्नुहोस्, बुझ्नुहोस्, यसो नभनेर उतिष्ठत, जाग्रत, अर्थात् उठ्-ब्युँभ भनेर उपनिषद्हरूमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । दुभाग्यवश यस पालिसदार युगले उपर्युक्त (उठ्-ब्युँभ) उपदेशहरूलाई रुखो र कठोर भाषाको कोटिमा मानिराखेको छ । यस कमजोरी र विवशताका लागि म पाठकहरूसँग क्षमा प्रार्थी छु ।

यहाँ जे, जति लेखिएको छ, यो कैयौं शिक्षित एवं सच्चरित्र नारीहरूका मनका मूक वेदनाले प्रेरित भएर नै लेखिएका हुन् । आफ्नो निजी अनुभव यो कुरामा शून्यको बराबरी नै छ । यसबीच स्त्री पुरुषका मूक वेदनाहरू धेरै मात्रामा सुन्नु पर्‍यो । यदि यसमा कुनै महानुभाव (पुरुषवर्ग) लाई केही कुरा उपयोगी प्रतीत भयो भने सो अनुसार अपनाएर आफ्ना पारिवारिक जीवनलाई सुखी शान्तिपूर्ण बनाउनुोस्, यही शुभकामना छ ।

इति शुभम् !

—खप्तडबाबा

नारी धर्म तथा पुरुष धर्म

नारी र पुरुष दुबैले पालना गर्नुपर्ने धर्म

भौतिकताको बढ्दो प्रभावले र समाजसुधारको नाममा राजनीतिक नेताहरूमा नाम दर्ता गर्नेले हिजो-आज अनेक प्रकारको प्रचार-प्रसार गरी सुन्ने-सुनाउने गरेका छन् । अनेक प्रकारका प्रसुप्त समस्याहरूलाई तन्काएर सामान्य जनजीवनलाई अशान्त र दुःखी बनाइरहेका छन् । यो साँचो हो, ती प्रसुप्त समस्याहरूमा कुनै हदसम्म सत्यता पनि छ तर त्यसलाई कति गुना बढाइ-चढाइ सामान्य जनजीवनलाई अशान्त र दुःखीमात्र बनाएर छोडिदिएको छ, ठीक त्यस्तै जसो प्रसुप्त रोगलाई प्रकुपित गरेर रोगीलाई अपेक्षाकृत अधिक दुःखी बनाएर छोडिदिइन्छ । अस्तु ।

केही शिक्षित तथा सती-साध्वी महिलाहरूद्वारा प्रायः यही प्रश्न गरिन्छ— हाम्रो समाज तथा धर्मशास्त्रमा खालि के स्त्रीका लागि नै पतिव्रता धर्म र सेवा शुश्रूषादिको विशेष-विशेष नियमको विधान गरेको हो या पुरुषहरूको (पतिहरूको) लागि पनि स्त्रीहरूप्रति प्रेमपूर्वक सद्व्यवहार तथा एकपत्नी व्रतादि नियमको विधान छ ? हामीलाई कथा प्रवचनहरूमा प्रायः स्त्री-धर्मको विषयमा नै विस्तारपूर्वक सुनाइन्छ । पुरुषहरू (पतिहरू) को धर्म या कर्तव्यको बारे कहिल्यै सुनाइँदैन । यदि कहीं कहिले प्रसङ्ग आए पनि, दुई-चार शब्दमा नै कुरा सकिदिन्छन्, किन ? एउटी महिलाले त कतिसम्म भनिन् भने “के अधिकांश लेखक तथा प्रवचनकर्ता पुरुष हुनाले त यस्तो भएको होइन” तर यस्तो भन्ने एक विदेशी महिला थिइन्, हिन्दू-नारी होइनन् । हिन्दू-नारुको हृदयमा आफ्नो पतिका लागि उसको सुखमा सुखी तथा दुःखमा दुःखी हुने प्रवृत्ति जन्मजात हुन्छ । पतिका लागि सबै प्रकारको दुःख सहर्ष सहन गर्नु उनको सहज प्रवृत्ति हो । यदि कहिले कुनै शिकायत गर्छिन् भने पतिको कुनै असन्तोषजनक व्यवहारको कारण या पति र पतिका साथीहरूले रक्सी खाएको जुठो गिलासहरूलाई माभदा गहभरी आँसु लिएर मात्र त्यो पनि कहिलेकाहीं । मनमा त पतिप्रति अनन्य प्रेम नै हुन्छ । यसैले केही महिलाहरूको भनाइ छ— “धर्म र समाजको प्रवचनमा जहाँ हामीलाई ‘स्त्री धर्म’ सविस्तार सुनाइन्छ, यहाँ ‘पुरुष धर्म’ पनि हुन सके विस्तारपूर्वक हामी र हाम्रा पुरुषहरूलाई सुनाइयोस् । हामीलाई आफ्नो धर्म र कर्तव्यलाई पालन गर्नमा आज जति नै प्रतिकूलताहरूको सामना गर्न परिरहेछ, त्यसको शुरुवात (आरम्भ) पहिले पुरुषहरूबाट नै हुनु राम्रो हुन्छ” अस्तु ।

यदि गम्भीरतापूर्वक पुरुषले विचार गरे त स्त्रीहरूको कुरा पनि सत्य नै प्रतीत हुन्छ ।

तिनै महिलाहरूको अशान्त दुःखी मनोवृत्तिबाट प्रेरित भएर यहाँ केही विचार गर्ने प्रेरणा भयो । जे जसो लेखिन्छ, त्यो एक “हिन्दू-नर नारी” को विचारधारा अनुसार नै लेखिन्छ :-

शास्त्रकारहरूले स्त्रीहरूको दोषलाई देखाएर धेरै कुरा लेखे, तर पुरुषहरूको दोषलाई देखाए त उनीहरूमा स्त्रीहरू भन्दा धेरै दोष पाइन्छ । स्त्रीहरूको विषय हुनाले उनीहरूको सुधार र प्रबोधका लागि यस प्रकारका कुराहरू शास्त्रमा लेखिए । स्त्रीहरूमा हीन भावना ल्याउन या उनीहरूलाई दवाएर राख्नाका लागि होइन । हिन्दू-नारीको पारिवारिक सम्बन्धमा यी कुराले कहिले पनि संघर्षको भावनालाई उत्तेजित गरेन । हिन्दू-नारी पति-प्रेमको भावनालाई ज्यादै राम्रोसँग बुझ्दछन् ।

अपेक्षाकृत हेर्ने हो भने यही भन्नुपर्छ— प्रायः सबै स्त्रीहरू पुरुषहरूप्रति सेवादिको व्यवहार गर्दछन् तर पुरुषहरू उनीहरूलाई यस्तो गर्दैनन् । कोही-कोही त कुरा-कुरामा आफ्नी स्त्रीको अपमान गर्दछन् उनीहरूलाई गाली गर्दछन् र मार-पिटसम्म पनि गर्न लाग्दछन् । यो मनुष्यताको बाहिरको कुरा हो । उनीहरूसँग हाम्रो यही निवेदन छ, स्त्रीहरूलाई अमानुषिक व्यवहार कहिले पनि गर्नु हुँदैन । यस प्रकारको व्यवहारले यो लोकमा अपर्कीत र परलोकमा दुर्गति हुन्छ ।

कुनै-कुनै महानुभाव लोभले वशीभूत भएर आफ्ना कन्यालाई वृद्ध, रोगी र अङ्गहीन आदि अपात्रहरूलाई दिन्छन् । दिने र लिने दुबै कन्याको जीवनलाई नष्ट गरिदिन्छन् र स्वयं नरकको भागी हुन्छन् ।

स्त्रीहरूसँगको व्यवहार

स्त्रीहरूसँग सत्कारपूर्वक राम्रो व्यवहार गर्नुपर्छ । स्त्रीहरूको जहाँ सत्कार हुन्छ, त्यहाँ सबै देवता निवास गर्दछन् । जहाँ सत्कार हुँदैन त्यहाँ सबै कर्म निष्फल हुन्छ । जब घरमा पुरुष रोगी हुन्छन् उसका लागि जति कोसिस हुन्छ, त्यति कुनै स्त्री विरामी पर्दछिन् भने हुँदैन । यो विषमताको व्यवहार विष समान हो । अतः पुरुषहरूले स्त्री-पुरुष सबैसँग समानताको व्यवहार गर्नु उचित हुन्छ ।

स्त्रीहरूमा कति प्रकारका दोष देखाइन्छ, यसको कारण पनि अधिकांश पुरुष नै हुन्, किनभने पुरुष स्त्रीहरूसँग राम्रो व्यवहार गर्दैनन् । अतः उनीहरूलाई पुरुषहरूबाट खराब शिक्षा मिल्दछ । यदि पुरुष स्त्रीहरूसँग आफ्नो व्यवहार सुधारिन्छ भने उनीहरूको पनि धेरै सुधार हुनु स्वाभाविक हुन्छ, किनभने यो न्याय हो जब कोही कसैसँग राम्रो व्यवहार गर्दछन् भने अरु पनि उसँग राम्रो नै व्यवहार गर्दछन् ।

विधवा स्त्रीहरूप्रति पनि पुरुषहरूको व्यवहार प्रायः निन्दनीय नै छ । धेरैजसो मानिस यस्ता पनि देखिएका छन्, आफ्नो छोरा, भाइ मरेपछि तिनका विधवा स्त्रीहरूको धनमा अधिकार जमाएर, उनीहरूमाथि भूटो कलड लगाएर उनीहरूलाई खानसम्म पनि दिँदैनन् र कुनै कुनै त लोभले गर्दा धन खोस्न ती स्त्रीहरूलाई घरबाट निकाल्ने चेष्टासमेत गर्दछन् । ती दुःखी स्त्रीको दुःखले गर्दा त्यस्ता पुरुषहरूको यो लोक र परलोक नष्ट हुन्छ । त्यस्ता पुरुषहरूले ईश्वरको र मृत्युको विचार गरेर यस्तो राक्षसी कर्मदेखि विरक्त हुनुपर्छ । महाभारत अनुशासन पर्वमा भनिएको छ –

“स्त्रियो यत्र च पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
अपूजिताश्च यत्रैताः सर्वास्तत्राफलाः क्रिया ।
तदा चतैत् कूलं नास्ति यदा शोचन्ति जामयः ॥
जामी शप्तानि गोपानि निकृत्तानीव कृत्यया ।
नैव भान्ति न वर्धन्ते श्रियाहीनानि पार्थिवः ॥”

जहाँ स्त्रीहरूको आदर सत्कार हुन्छ, त्यहाँ देवताहरू प्रसन्नतापूर्वक निवास गर्दछन् तथा जहाँ स्त्रीहरूको अनादर हुन्छ, त्यहाँ गरिएका सारा कामहरू निष्फल हुन्छन् अनि त्यो कुलको नाश हुन्छ । उनीहरू खिन्न भएर जुन घरलाई श्राप दिन्छन् उनीहरूले दिएको श्रापले त्यो घर उजाड हुन्छ । यस्तो श्रीहीन घरले न त शोभा पाउँछ, न त त्यसको वृद्धि नै हुन्छ ।

धर्मपत्नी

जुन घरमा पति-पत्नीको मन मिलेको छ, त्यहाँ सबै सम्पदाहरू नित्य रमण गर्दछन् । यसैकारण हाम्रो संस्कृतिमा वाइफ, बीबी आदि नभएर पत्नी शब्दको अगाडि ‘धर्म’ शब्द जोडिएर रहेको छ, ‘धर्मपत्नी’ । धर्मसाथमा भएकाले पत्नी वासना पूर्तिकी साधना नभएर धर्माधर्मकी सहभागिनी भएर परलोकमा पनि साथ छोड्दिनन् । यो त्याग तथा प्रेमको पराकाष्ठा हो । यही संस्कृतिमा चुडाला, मैत्रेयी, मदालशा, तारा, दुर्गावती जस्ता अनेक ज्ञानी, भक्त, नारिहरू तथा वीराङ्गनाहरू हुने, जसले विपत्तमा परेका स्वामीहरूलाई सत्यको मार्ग देखाएका थिए तथा आफ्नो पवित्र नारी जीवनलाई सार्थक पारेका थिए । आर्य महिलाहरूले पतिदेखि पृथक् आफ्नो शरीर आदिको सुख र स्वार्थको कुरा कहिल्यै सोचेनन् । उनीहरूको सर्वस्व सदा अखण्डरूपले पतिमा समर्पित रह्यो । वाइफ र बीबीहरूको विषयमा म केही भन्दैन । हामी त बारम्बार यही भन्दछौं “कुमार्गतिर

लाग्ने कुरुचिपूर्ण साहित्य र अश्लील दृश्यमा खाली एकछिनको नियन्त्रण नराखेर धार्मिक तथा नैतिक ग्रन्थको पाठ तथा तदनुकूल आचरणलाई प्रोत्साहन दिनु हाम्रो समाजको आज प्रमुख कर्तव्य हो” । अस्तु ।

पति-धर्म

साँच्ची त हामी पति-धर्मको विषयमा केही विचार गरिरहेका थियौं ।

धर्म हामीलाई शुद्ध एवम् पवित्र जीवन बिताउने मार्ग बताउँछ । धार्मिक भावनाले हामीलाई सुख-शान्ति तथा आनन्दमय एवम् शान्त जीवन प्राप्त गराउँछ । धर्मको आधार हो ‘ईश्वरमा विश्वास’ । सबैमा ईश्वर छ, अतः सबैले सधैं सबैसँग प्रेम गर्नुपर्छ । गृहस्थ जीवनका लागि पति धर्म पनि एक आवश्यक धर्म हो । पतिको परिभाषा के हो ? मनुष्य पति कहिले बन्दछ ? ब्रह्मचर्याश्रम पछि गृहस्थाश्रममा प्रवेश गर्नु अर्थात् शास्त्रीय विवाहमा कुनै एक कन्याको पाणीग्रहण गर्नु त्यो केटीको पति बन्नु हो । सिउँदोमा सिन्दूर भरेर नै मनुष्य उसको जीवनको लालीको रक्षाको जिम्मेवारी बनेर पतिको पद ग्रहण गर्छ । जब यो कर्तव्य धर्म भावनाले प्रेरित भएर पुरुषको मनमा बस्दछ, अनि ऊ आफूमाथि नैतिक एवम् आत्मिक उत्तरदायित्वको अनुभव गर्न लाग्दछ ।

आर्य संस्कृति अध्यात्ममा निर्धारित छ । यसैकारण हामी परिणाममा जीवनको सच्चा सुख पाउँछौं । जहाँ त्रिकालज्ञ ऋषिमुनिहरूले पत्नीका लागि पातिवृत्य धर्मको आदेश दिएका छन्, त्यहाँ पतिका लागि पनि पत्नीव्रतको ठूलो महत्व बताएका छन् । स्त्रीपुरुषमा लिङ्ग भेदको साथै शारीरिक एवम् मानसिक विभिन्नताहरू पनि छन् । सबै कुरामा दुवैको कर्तव्य क्षेत्र अधिकतर घर-परिवार हो र पुरुषको बाहिरी दुनियाँमा छ । तर, कहिलेकाहीं विशेष परिस्थितिमा यिनै कोमलाङ्गीहरूले जगदम्बा दुर्गासरह रणभूमि जस्तो भयानक क्षेत्रलाई पनि आफ्नो खेल मैदान बनाए ।

पति-पत्नी दुवै एक नै स्वरूपका दुई पूरक तत्व हुन् । पतिपत्नी दुवै धर्ममय जीवन बिताएर एक-अर्काका लागि त्याग गरेर हित गर्दछन् र एक-अर्काको भगवत्प्राप्तिको मार्गमा अग्रसर हुनमा सहयोग दिन्छन् । यही गृहस्थ धर्म हो ।

वैवाहिक जीवनमा पतिको भूमिका

पतिका लागि सबैभन्दा ठूलो कर्तव्य हो केटाकेटीदेखि विवाहसम्म यौन-पवित्रताले रहनु, ब्रह्मचर्यपूर्वक रहनु । प्रत्येक पुरुष चाहन्छ, मेरी पत्नी शुद्ध एवम् पवित्र चरित्रकी होस् । अनि स्वयं उसको कर्तव्य हो, ऊ पनि उनलाई एक सच्चरित्र पतिको रूपमा मिल्नोस् । के कोही पुरुष यस्तो केटीसँग विवाह गर्न चाहन्छ, जो पवित्र छैन ? चाहँदैन, कहिल्यै चाहँदैन । यसको अर्थ यो भयो, तिमी उनको चारित्रिक शुद्धता राम्रो चाहन्छौ । तर, फेरि तिमीसँग पनि उनी पनि आशा राख्दछिन् । तिमी पनि परम् पवित्र-चरित्र, सुप्रसन्न, स्वस्थ एवम् कुशलताले जीवन चलाउन सक्षम होऊ । यौन दुर्बलता रहेमा विवाह गर्नाले पति-पत्नीको धर्म बिग्रन्छ । विवाह पवित्र, स्वस्थ, एवम् प्रसन्न स्थितिमा नै हुनुपर्छ ।

पत्नी विवाह हुने बित्तिकै तिमीप्रति आत्मसमर्पण गरिदिन्छन् । आफ्नो जीवनलाई उनी तिम्रो प्रियतमा, हृदयेश्वरी बन्दछिन् । तिम्रो बच्चाको ममतामयी आमा बन्छिन् । तिनी तिम्रो परिवारको सेवा त गर्दछिन्, साथसाथै तिम्रो सच्चा जीवन सङ्गिनी पनि बन्दछिन् । उनी आफ्नो स्नेहपूर्ण माता-पिता तथा परिवारको परित्याग गरेर तिम्रो प्रत्येक सुख-दुःखमा यथार्थ सहभागी हुन्छिन् । यसैले पत्नीको सुरक्षा, उनलाई सुख, भरपूर प्रेम दिने जिम्मेवारी तिमीमाथि छ । आफ्ना माता-पिता एवम् परिवारको अन्य सदस्यहरूबाट उनलाई स्नेह दिलाउन तिमी ज्यादै सहायक हुन सक्तछौ । यदि पत्नीमा कुनै दुर्गुण भए, त्यसलाई कडा आघात या

आलोचनात्मक ढङ्गले नसुधारेर प्रेमले पहिले उनको प्रशंसा गरेर, त्यसपछि साँच्चै अवगुण विनम्र एवम् सहानुभूतिको भाषामा बताएर सुधार्न सकिन्छ । यसको साथ तिम्री उनलाई राम्रो विचारको वातावरणमा राख्नुका साथै आफू र उनलाई पनि स्वस्थ एवम् प्रसन्न बनावर राख ।

पत्नीको उचित आवश्यकताको विचार राख्न यथासाध्य त्यसको पूर्ति गर्नु एवम् उनको चाहनाको आदर गर्नुपर्छ । उनको मनोभावलाई उठाउनुपर्छ । आफ्नो कार्यमा उनीसँग सहयोग लिनु, जसबाट उनमा आफूलाई हीन मान्ने भावना नरहोस् । उनका आमा बाबु एवम् भाइ-बहिनी एवम् अन्य सम्बन्धीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध बनाउनुपर्छ । आफ्नो प्रेमपूर्ण आत्मीयताले उनको हृदयलाई सन्तुष्ट राख्ने चेष्टा गरिरहनुपर्छ । यसैले दुवैमा विशुद्ध प्रेम तथा आत्मिक सुख बढी रहन्छ । तिम्रो दाम्पत्य जीवन सुख शान्तिमय हुन्छ । तिम्री आफ्नो सदाचार एवम् सद्व्यवहारले आफ्नो सानो दुनियाँलाई स्वर्गतुल्य बनाऊ । यसले परिवारमा आत्मीयताको अभ्यास तथा जीवन क्षेत्रमा पनि ज्यादै कुशलता र शान्ति दिन्छ ।

कहिल्यै पनि पत्नीको चरित्रमा सन्देह नगर । उनको पहिलो जीवनलाई बिर्सेर अब नयाँ किसिमले जीवन चलाऊ । केही समझदारीले तिम्री काम लिन्छौ भने त तिम्री दुवै बढी शान्तिसँग प्रसन्नतापूर्वक दाम्पत्य जीवन चलाउन सक्छौ । आफू स्वयं संयमी तथा राम्रो स्वभावको बनेर पत्नीलाई पनि आफ्नो अनुगामिनी बनाऊ अहिलेसम उनी पितृगृहमा रहिन् । तिम्रीसँग उनी अनभिज्ञ थिइन् उनको वातावरण अर्कै थियो । अब उनलाई आफ्नो आदर-प्रेम तथा शुद्ध व्यवहारले आफ्नो संस्कारमा मिलाएर बदल ।

उनको कुनै रोग या कष्ट छ भने सहानुभूतिपूर्वक सान्त्वना देऊ । विरामी भएको बेलामा असमर्थ हुनाले उनलाई काम नगराउनु । स्नेहले उनको यथायोग्य सेवा गर्नुपर्छ, अहङ्कारले होइन । तिम्रो सान्त्वनाले उनको आधा रोग कष्ट हट्दछ । उनलाई रोग मुक्त गराउनु, प्रशन्न राख्नु, चिन्ता, उल्फनबाट बचाएर उनलाई सन्तुष्ट राख्नु जसले गर्दा उनी तिम्रीसँग आफ्नो जीवनलाई सुखी र सुरक्षित सम्झिऊन् । विचार गर अब तिम्री पति बन्यौ । पत्नी पनि तिम्रो साथमा छिन् । यसैले अब तिम्री एकलैले केही गर्नु हुँदैन, दुवैको सल्लाहले नै चल्नुपर्छ । धार्मिक विधानअनुसार प्रेमसूत्रमा बाँधिएका छौ हरेक कामलाई दुईमत मिलाएर नै गर्नुपर्छ । तिम्री गृहस्थ जीवनमा आएका छौ । धार्मिक भावनाले ओतप्रोत आफ्नो परस्परको कर्तव्यहरूलाई स्वेच्छापूर्वक सहर्ष अपनाउ, होटेलको उक्त कोठामा बस्ने मिस्टर फलानो र मिसेज फलानीको जस्तो अभिनय नगर । 'धर्म-पत्नी' र 'धर्म-पति' को जस्तो व्यवहार गर, यसैमा तिम्रीहरूको कल्याण छ । हस्वेन्ड र वाइफ बन्नमा सुख कहिल्यै पनि हुँदैन । गृहस्थोचित ब्रह्मचर्य अपनाऊ । अनर्गल वासनालाई प्रोत्साहन नदेऊ । अध्यात्मिक जीवनका लागि ब्रह्मचर्य अनिवार्य छ, तर गृहस्थ-जीवनमा परस्परको स्वीकृतिद्वारा सीमित यौन व्यवहार नै उचित छ । सधैं यस्तो विचार राख, पत्नीलाई तिम्रो कामबाट आत्मीयता एवम् हार्दिक सहानुभूतिको प्रतीत होस् । परिवारको एकचित्तताले नै गृहस्थी जीवनलाई सुखी र शान्त बनाउँछ ।

सुशील, धार्मिक भावना राख्ने, पति सेवा गर्ने, गृहमा शान्ति बनाइराख्ने स्त्रीप्रति आदरले शिर झुक्दछ । स्त्री तिम्रो लागि कति सहन्छिन् के तिम्री उनका लागि यो भन्दा बढी गर्दछौ ? दुष्ट, क्रुर, जँडयाहा, जुवाडी एवम् व्यभिचारी पतिदेखि पत्नी वाक्क हुन्छिन् । कहिलेकाहीं त उनमा आत्महत्यासम्मको भावनाले जन्म लिन्छ । तिम्री पनि पति हौ अतः यी दुर्गुणहरूबाट सधैं बच्नु ।

तिम्री पति हौ, पत्नीको सुन्दरता, उनको रूप-लावण्य तिम्रीलाई मनमोहक लाग्दछ । तर, सधैं याद राख्नुपर्छ—स्त्रीको बाह्य सौन्दर्य एवम् भौतिक शिक्षा त्यति मूल्यवान् तथा आवश्यक वस्तु होइन जति उनको आन्तरिक-सौन्दर्य छ । विवाहपश्चात् तिम्रीलाई आफ्नी पत्नी नै संसारकी सबैभन्दा सुन्दरी, योग्य एवम् राम्री स्त्री लाग्नुपर्छ । तिम्रो राम्रो व्यवहारले विकृत स्वाभावकी पत्नी पनि ठीक हुन सक्छिन् र उनको मन बदलिएर सरल एवम् सुशील बन्दछिन् । पत्नीप्रति शिकायत गर्नु भाग्यलाई सराप्नु, मलाई कस्ति स्वास्ती मिली भन्नु यो सबै अनुचित हो । उनी जस्ति छिन् ज्यादै असल छिन् । तिम्री आफू अझ राम्रो, असल बनेर उनलाई अझ असल बनाऊ । राम्रो खेतमा त सबै अन्न उत्पादन गरेर पट भर्दछन्, तर बाँभो खेतमा सुधार गरेर अन्न उत्पादन गर्नु नै प्रशंसनीय कुरा हो । त्याग, प्रेम, सहृदयता, आत्मीयता एवम् उच्च तथा आध्यात्मिक

विचारहरुको सहायताले तिमी उनलाई एक दुङ्गा कोइलाबाट चमकदार हीरा बनाऊ । तिम्रो आफ्नो मनलाई पत्नीको प्रेम तृप्त र सन्तुष्ट राख, तिमी आफै राम्रो लोग्ने बन, तिम्री स्वास्नी स्वतः नै असल हुन्छिन् ।

तर यसको अभिप्राय यो पनि होइन, पत्नीको प्रेममा या पत्नी-पतिको सांसारिक प्रेममा आफ्नो परम लक्ष्यलाई नै विसिँऊन् । सम्भना राख्नुपर्छ, पहिले तिमी मुख्य हौ र पति पछिमात्र । अतः सबैमा ईश्वरत्वको ध्यान राखेर सबैको निःस्वार्थ भावले सेवा गर्ने भावना राख्नुपर्छ— चाहे आमा बाबु हुन, स्वास्नी होस्, छोराछोरी हुन् या अरु कोही पनि किन नहुन् । सधैं सत्संग भजन, जप, ध्यान कीर्तनादिमा परिवारसहित भाग लिएर निरन्तर त्यो ज्योतिमय परमात्माको साक्षात्कार गर्ने प्रयत्न गरिरहनुपर्छ । यस प्रकारको गृहस्थाश्रमी यो लोकमा सुख सन्तोषपूर्वक जीवनयापन गरेर अन्तमा भगवद्धाम प्राप्त गर्दछ ।

कन्या र कुमार

कन्या र कुमार नै नारी र पुरुष जीवनको आदि हो । यो त्यही कोपिला हो जसलाई भोलिको फूल बनाउनुपर्छ । कोपिला फूलको आदि रूप हो । जीवनमा उसैको सुगन्ध फैलिन्छ । यसैले उसको निर्माणमा सबै कुरा निर्भर हुन्छ । घरको भविष्य, परिवारको सुख समाजको शान्ति उनैको मुठ्ठीमा छ ।

मध्यपुरमा धेरै कालसम्म कन्या समाजमा उपेक्षित रहिन् । त्यो बेला उनको उपेक्षाको कारण केही सामाजिक परम्परा थियो, जसको जड विदेशी सभ्यतासँग जोडिएको थियो । जहाँ उनलाई 'परायी सम्पति' को रूपमा ग्रहण गरियो । आज वाह्य दृष्टिले त उपेक्षा छैन, उनलाई सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त भएको छ, छारीहरू प्रेम र स्नेहले पालिएका छन् । शिषा पनि दिइरहेको छ, जीवनका अनेक क्षेत्रमा उनीहरू प्रवेश गरिरहेका छन्, कहीं पनि उनीहरूको लागि कानुनी निषेध छैन। सबै मार्ग खुला छन् र मानस्तर पनि उँचा छ ।

तर यी सबै शिक्षा ऐहिक हुन् । यसैले समाजले जहाँ इहलौकिक सुखसुविधाको शक्ति उनलाई प्रदान गरेको छ र वाह्यतः उनलाई विकसित गरेको छ, त्यहाँ भित्री तवरले उनलाई संकुचित पनि गरेको छ । उनमा आफ्नो नै सुखको वृत्ति अधिकाधिक बढेर गइरहेछ । यसैले एक भोगवादी बाहिरी बुद्धिशाली र भिन्न मनलाई निरन्तर मन्थन गर्ने खालको परिवेशमा उनी बेरिएकी छन् । भौतिक सुखलाई नै उनी सबै कुरा मान्न लागिरहेकी छन् । यो भन्दा अगाडी पनि केही छ, यो उनले विसिँइन् । यही दशा केटा (कुमार) को पनि छ ।

बाल-बालिकाको शिक्षा कति समाज कति भिन्न

हामीले बाल-बालिकाको शिक्षामा एक रूपताको स्थापना गरेर गर्वको अनुभव गर्नुपर्छ, तर निसर्गजात मनोवैज्ञानिक सत्यलाई हामीले विसिँदियौं । पुरुष र स्त्रीको मनोरचना, अन्तः प्रवृत्तिहरू र जीवनको निर्माणमा उनीहरूको योग तथा कार्यमा जुन अन्तर छ त्यहीअनुसार उनीहरूलाई शिक्षा, दीक्षा प्रशिक्षण र कार्य विभाजन हुनुपर्छ । धेरै कार्यमा समानता होला, केहीमा सहयोग होला र केहीमा एकरूपता पनि होला तर दुबैको प्रेरणाहरू भिन्न-भिन्न स्रोतहरूबाट अद्भूत हुन्छ, यसको ध्यान राख्नाले कठिनाइहरू उत्पन्न हुन्छन् । स्त्रीलाई पुरुष बनाउनु र पुरुषलाई स्त्री बनाउनु एक प्राकृतिक अभिक्रमलाई निरर्थक बनाउने चेष्टा हो यसमा शक्तिको अपव्यय हुन्छ, सदुपयोग होइन । यसैले एक हृदयसम्म केटी र केटाहरूको पाठ्यक्रम एकै हुनुपर्छ । सामान्य शिक्षणपछि कन्यालाई यसप्रकारको शिक्षा मिल्नुपर्छ, जेले उनको प्राकृतिक शक्तिहरूको विकास होस्, उनलाई जे आशा र अपेक्षा छ त्यसको पूर्ति होस् । यी कुरालाई विसर्न हुन्न । कुनै एक अपवादलाई छाडेर मुख्यतः नारी एक संयुक्त विवाहित जीवन व्यतीत गर्न खोज्दछिन् । सुखी, विवाहित एवम् गृह-जीवनको प्रेरणा अधिकांश नारीमा अधिकांश पुरुषको भन्दा धेरै बढी हुन्छ । पुरुष बाँधिन चाहँदैन । स्त्री बाँधिन्छिन् र बाँधिन्छिन् । यसैले स्वभावतः नै उनलाई यस्तो शिक्षाको आवश्यकता छ जसले उनको यो जन्मजात प्रवृत्तिलाई ठीक चिह्न अगाडि बढाउन सकोस् ।

यसैले कन्याहरूलाई हाम्रो सभ्यता एवं संस्कृतिको मुख्य तत्वसँग परिचित गराउनु आवश्यक छ । उनीहरूलाई छोटकरीमा हाम्रो दर्शन, इतिहास तथा धर्म-मूलको ज्ञान दिनुपर्छ । उनीहरूलाई ती प्राचीन महादेवीहरूको चरित्रसँग परिचित गराउनुपर्छ जसले पतिव्रत्य-धर्मको विकास गरेर एक नयाँ आदर्शको अवतरण गरेका थिए र आफ्नो साधनाले सामान्य मानवलाई भूईँबाट उठाइ आकाशमा पुऱ्याएका थिए । उनीहरूमा घरलाई सुव्यवस्थित र सजाएर राख्ने विविध गृहकलाहरू र पाकविद्याको राम्रो ज्ञान हुनुपर्छ । यसै शिक्षापछि पनि स्वभावको रचना प्रमुख समस्या हो । सम्पूर्ण ज्ञान भएर पनि स्वभावको रचना प्रमुख समस्या हो । सम्पूर्ण ज्ञान भएर पनि स्वभावको कटुताले मानव जीवन तथा गृह जीवनलाई नाश गर्दछ । जुन आइमाई बोलीको मिठासले कठोर विषलाई विषहीन बनाउन सक्छिन् र मधुर मुस्कार सबैतिर छरेर गहिरो अन्धकारमा प्रकाश फैलाउन सक्छिन् उनी जीवनमा अवश्य सफल हुन्छिन् ।

नैतिक तथा धार्मिक शिक्षा

आज मानवताको पतनको मुख्य कारण नैतिक तथा धार्मिक शिक्षाको अभाव हो । यस्तो स्थिति रहेमा भविष्य उज्ज्वल हुने आशा राख्न मुस्किल पर्छ । हाम्रा बाल-बालिकाहरू यस्तो वातावरणमा पोषित भइरहेछन् जहाँ उनीहरूमाथि न त घर समाजको नियन्त्रण छ न आमा बाबु तथा गुरुहरूको डर र न ईश्वर र धर्ममा उनीहरूको आस्था छ । साधारण स्थितिका बालकहरूलाई कतै पनि नैतिक तथा धार्मिक शिक्षा पाउने सुअवसर छैन । वैदिक संस्कार अहिले त अब हुँदै हुँदैन जहाँ हुन्छ त्यहाँ पनि खालि नाम या रूढीको कारण । नगर्नु भन्दा यसरी पनि गर्नु राम्रो नै छ, तर विधि र मन्त्रार्थलाई जानेर संस्कार गर्नु गराउनु ज्यादै राम्रो हुन्छ । बालकहरूलाई यी सबै तमासाभै लाग्दछन् । वैदिक मन्त्र उनीहरू बुझ्दैनन् । उनीहरूलाई सम्झाउने पनि कुनै प्रयत्न हुँदैन । धार्मिक कृत्यलाई त एउटा ज्यादै नै गौण स्थान मिल्दछ, मुख्य कार्य त अतिथिहरूको आदर सत्कार, बफ-डिनर, मदिरा-पान आदि मनोरञ्जन हुन्छ । आफ्नो इच्छा नभए पनि मित्रवर्गको आग्रहलाई त मान्नु नै पऱ्यो । धन्य कलियुगको मजबुरी ! प्रायः सबै संस्कारमा यस्तो नै हुन्छ, चाहे त्यो अक्षराम्भ होस्, चुडाकर्म, उपनयन या विवाह होस् जुन घरम पूजा-पाठ हुन्छ त्यसले पनि बालकहरूलाई कुनै ठोस शिक्षा दीक्षा मिल्दैन । ऊ देख्दछ, देव पूजा हुन्छ, फूल चढाइन्छ, नैवेद्य बाँडिन्छ तर पूजा अर्चनामा जुन मन्त्र पढिन्छ त्यो न त बालक बुझ्दछन् न अधिकांश पूजा गर्ने मानिस नै । मन्दिरमा पनि बालक जाँदैनन्, जो जान्छन्, उनीहरूलाई पनि कुनै ठोस ईश्वरीय प्रेरणा मिल्दैन, भीडभाडमा खालि छिटो फूल चढाउने र भेटी चढाउने कामको अतिरिक्त कुनै यस्तो कुरा हुँदैन, जेवाट उनीहरू प्रभावित होऊन् । यस्तो अवस्थामा उनीहरूमा धार्मिक भावको कमी आउनु स्वाभाविक नै हो । धार्मिक शिक्षाको ठाउँमा नैतिक शिक्षाको नाम व्याख्यानहरूमा र भाषणहरूमा भनिन्छ, सुनिन्छ तर वास्तविकता के छ भने विनाधार्मिक शिक्षा नैतिकता आउन नै सक्तैन । जुन देश र संस्कृतिमा गुरु-शिष्यको अटुट सम्बन्ध अरु देशहरू र संस्कृतिका लागि एउटा उज्ज्वल उदाहरण थियो, जुन देश र संस्कृतिमा राजा र रङ्ग “आचार्य देवी भव” मन्त्रलाई जप्दथे, त्यही नै आज अध्यापक र निरीक्षक महानुभावलाई विद्यार्थीहरूसँग डराइ-डराइकन दिन काट्नु परेको छ । कति दुःखको विषय छ, विचार गर्दा यसमा विद्यार्थीको पनि के दोष ? हामीले उनीहरूलाई जे पढायौं, जे सिकायौं उनीहरूले त्यही पढे र त्यही सिके । अन्तराष्ट्रिय शिक्षा शास्त्रीहरूमा सच्चरित्रता, अनुशासन, कर्तव्यनिष्ठता, सुशीलता, नैतिकता, आदि सद्गुणहरूको विकास नभएर त्यसको ठीक उल्टो उच्छृङ्खलता, उदण्डता, अनुशासनहीनता, आफ्ना गुरुजनहरू तथा अभिभावकहरूको अनादर गर्ने आदि दुर्गुणहरूको विकास नै ज्यादा भइरहेछ ।

भगवानसँग यही प्राथना छ, भावी नागरिक अधिकांश अधिक शिक्षित (खालि साक्षर होइन), अनुशासित, कर्तव्यनिष्ठ तथा आफ्नो दायित्वलाई पालन गर्ने दृढ-प्रतिज्ञ बन्नु ।

पारस्परिक व्यवहार

केटीहरु र केटाहरुले आफ्नो आमा-बाबु र गुरुजनहरुको आज्ञापालन एवम् सेवा गर्न सकून्, भाइ-बहिनीहरुप्रति प्रेम, स्नेहपूर्ण रहून् । नोकर-नोकरीहरुसँग, घरका तथा छिमेकीका केटाकेटीहरुसँग नम्र मधुर व्यवहार गरून् । सबैसँग मीठो बोलून्, कसेको अपमान तिरस्कार नगरून् । सधैं बिहान उठेर मान्यलाई प्रणाम गरून् । सानालाई आशीर्षचन भनून् । नित्य क्रियाहरुबाट निवृत्त भएर गृहदेवता या भगवान्को पूजा-अर्चना, ध्यानादि गरून् र फेरि आफ्नो अध्ययन तथा घरको अरु कार्यमा लागून् ।

यिनै कन्या र कुमार ठूला भएर विवाहित हुन्छन् र भविष्यको असल या खराब पति-पत्नी बन्दछन् । उनीहरुमा नै कुनै पनि समाज या देशको भविष्य निर्भर गर्दछ । दुःखले भन्नुपरेको छ— आजको धर्मविहीन भौतिक शिक्षाले अधिकांश स्त्री-पुरुषहरुको मानसलाई विभक्त गरेको छ, तथा यस रोगले स्त्री-पुरुषमा एक-अर्काका परस्पर स्पर्धापूर्वक प्रगतिको भावनाको सट्टा ईर्ष्या र द्वेषको संघर्षात्मक उत्तेजना बढाइरहेछ । दाम्पत्य जीवनको सफलता त परस्परको विचारमा सामञ्जस्य स्थापित गर्ने चेष्टा र त्यसमा असफल रहँदा पनि एक-अर्कोलाई निर्वाहमा लिने विचार पनि सुबुद्धिमा नै छ । मानव र उसको परिस्थितिहरुलाई त्यसको यथार्थ रूपमा सम्झेर तदनुसार आचरणको व्यावहारिक ज्ञान जीवनको सबै क्षेत्रहरुमा उपयोगी छ । भन्नु गार्हस्थ्य धर्मको सुखमय, सफल निर्वाहका लागि त त्यसको महत्व अरु पनि धेरै छ । जब विवाहको उद्देश्य पारस्परिक सहयोगद्वारा स्त्री-पुरुषकोनिजी कमजोरीलाई हटाएर एक अर्काको परिपूरक भएर परब्रह्म परमात्माको प्राप्तिको अन्तिम लक्ष्यलाई प्राप्त गर्नु हो । अनि उनीहरु किन एक-अर्काको कमजोरीहरुलाई बुझेर त्यसबारे कौशलद्वारा तिनीहरुलाई निवारण गर्न अग्रसर छैनन् ? अतः दुवैको सम्मिलित प्रयत्नले नै सुखमय जीवनको निर्माण गर्छ, तर “उग्रता अपनाउने पुरुषको अपेक्षा धीरता र सहनशीलताको नजिक रहेकी नारीबाट नै हामीलाई विशेष आशा छ ।” हिन्दू-नारी जसको विकास परिवारमा हुन्छ, अलिकति चतुर्याईले नै आफ्नो परिवारको विश्वास जित्नमा समर्थ हुन्छन् ।

जीवनको प्रत्येक क्षेत्रमा संयमशीलता र नियमबद्धता, सरलता, पवित्रता, कर्मशीलता र चेतनालाई यथायोग्य महत्व दिनाले नै कुनै पनि राष्ट्रमा समाजको सन्तानले आरोग्य र उन्नति प्राप्त गर्दछन् तब मातृत्व र पितृत्वको पूर्ण विकास देख्न पाइन्छ । “आफ्नो मन र शरीरप्रति कर्तव्यको निर्वाह आफ्नो देश र समाजप्रति कर्तव्यपालन गर्नु हो ।”

पुरुष-वर्गले राम्ररी बुझ्नुपर्छ नारी एक रहस्य हो र धर्म ज्यादै व्यापक छ, तथा आजको युगको विचारधाराहरु अनेक छन् र असजिलो पनि छ । तथापि प्राचीन र नवीन संस्कारहरुको समुचित सम्मिश्रणले युग धर्मअनुसार आफ्नो जीवनयात्रा अनुशासित ढंगले सुखमय बनाउने प्रयत्न गर्नाले नै कल्याण हुन्छ ।

पुरुषवर्गमा स्वेच्छापूर्वक आफू आफैलाई एक सदगृहस्थ र आदर्श पतिको रूपमा बनाउने शुभ-भावनाको जागृत हुन्छ र हाम्रो प्रचार-प्रसारको साधन (रेडियो, प्रेस र पुरुष लेखकवर्ग) पनि यता आकर्षित हुन्छन्, एवम् महिला लेखिकाहरु पनि आफ्नो रचनाद्वारा एक आदर्श गृहिणी तथा धर्मपत्नी बन्ने भावना जागृत गर्दछिन् । यस प्रकारको प्रचार-प्रसार गर्नाले सम्भवतः उग्रता अपनाउने पुरुषवर्ग नै कठिनाइको अनुभव गर्न लागून् ! समर्पण र त्याग स्वभावप्रधान स्त्रीवर्ग त प्रसन्नताले यो मार्गमा चल्लाई इच्छुकै छन्, तर पुरुषवर्ग उनीहरुलाई शुद्ध मार्गमा चलन दिऊन् । जहाँ र जहिले पनि ज्यादति देखिन्छ, पहिले पुरुषहरुको तर्फबाट नै देखिन्छ ।

साहित्य र धर्म

दुःखको कुरा छ कि आजका साहित्यकारहरु, वासनालाई उददीप्त गर्नका लागि कथा र उपन्यास लेख्छन्, सत्मार्गमा हिँड्ने सीधासादा नवयुवकहरुले बाटो बिराउने र समाजमा विरह वेदना जगाउनका लागि गीत लेख्छन् । यस्तो लाग्दछ ! आजका लेखकहरु अरु केही जान्दैनै जान्दैनन् । जो देशका संस्कृतिका अनेक महान्

मर्यादावादी कवि भए, ती देश र संस्कृतिको कवि र लेखकहरु अश्लील र छिल्लिएको साहित्यको सिर्जनामा नै आफ्नो प्रतिभा सार्थक भएको सम्झन लागे ।

साहित्य धर्मसम्म पुग्ने सजिलो भन्दा हो र धर्म ऐहिक एवम् पारलौकिक सुखहरुको निष्पादक हो । जब साहित्य धर्मको उपेक्षा गर्ने मनमानि किसिमको हुन लाग्दछ, त्यसमा लोकमङ्गलको भावना रहँदैन । यस्तो साहित्यले कुनै पनि देश र समाजलाई पतनतिर लैजान्छ । अतएव साहित्यमा धर्मको नियन्त्रण रहनु अनिवार्य छ । धर्म नियन्त्रण साहित्यले नै समाजको खराबी र कुरीतिहरुलाई हटाउन सक्तछ । साहित्यकारहरु जबसम्म धर्मप्रति आस्थावान् हुँदैनन् तबसम्म उनको वाणी देश र जातिको अभ्युत्थान गर्न असमर्थ हुन्छन् ।

सामाजिक अपहेलना पाएर पनि यदि कुनै साहसी साहित्यकार आफ्नो रचनाहरुमा त्यो नैतिक मूल्य, त्यो आध्यात्मिक तथ्य तथा जीवन विकासको महत्वहरुलाई दर्शाउँछ । जैले जनजीवनमा नैतिकता, अनुशासन र चरित्र निर्माणमा सहायता मिल्न सक्छ, त्यो अवश्य पनि आज नभए पनि भोलि पुजास्पद बन्दछ । आफ्नो कर्तव्य भारदेखि मुक्त हुनाले साथै ऊ संसारमा सधैंका लागि अमर हुन्छ ।

वाल्मीकि, व्यास, शङ्कराचार्य, तुलसी, सूर आदिलाई आफ्नो कृतिहरु प्रचार-प्रसार गर्नका लागि न त सम्पादक महानुभावको खुशामद, प्रशस्ति गर्न प्यो न उनीहरुलाई इतिहासमा नै पढ्नु प्यो, तर शताब्दियौपछि पनि आज उनीहरु व्यक्ति-व्यक्तिको मुखबाट बोलिरहेछन्, किनभने उनीहरुले चरित्र निर्माण र धर्म तथा आध्यात्मिकतालाई नै अपनाएका थिए ।

मूल-प्रसङ्ग स्त्री पुरुषको धर्म अर्थात् कर्तव्यको थियो । ती कर्तव्यपथमा जहाँकहीं त्रुटि र कमजोरी देखिन्छ, त्यसमा अधिकांश पुरुषवर्ग नै जिम्मेवार हुन्छन् । राम्रो हुन्छ, पुरुषवर्ग आफ्नो उत्तेजक र अनुचित संघर्षशील स्वभावलाई त्यागेर आफूलाई एक आदर्श पतिको रूपमा प्रस्तुत गरुन् ! यस्तो गर्नाले उनीहरुको पत्नी स्वतः नै आफूलाई आदर्श धर्म पत्नीको रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्रेरणा प्राप्त गर्दछन्, घर-परिवारको वातावरण शुद्ध एवम् शान्त हुन्छ ।

यहाँ जे जसो लेखिएको छ, त्यो कुनै एक शिक्षित एवम् सच्चरित्र नारीको मनको मूक वेदनाले प्रेरित भएर लेखेको हो । आफ्नो निजी अनुभव त यो कुरा छैन बराबर नै छ, तीन चौथाई भन्दा धेरै जीवन जङ्गल-पर्वतमा नै बित्यो र बितिरहेछ, तर यसबीच स्त्री-पुरुषको मूक वेदनाहरु त ज्यादै धेरै सुन्नु प्यो । यदि यसमा कुनै महानुभाव (पुरुषवर्ग) लाई कुनै कुरा उपयोगी प्रतीत हुन्छ, त त्यसलाई अपनाएर आफ्नो पारिवारिक जीवनलाई सुखी र शान्त बनाऊन् यही शुभ कामना छ !!!

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु माकश्चित् दुःखभाग् भवेत् ॥

“श्री गुरु परमात्मने नमः”

गृहस्थ-धर्म

गृहस्थ आश्रम सबै आश्रममा श्रेष्ठ मानिएको छ । ब्रह्मचर्याश्रमलाई विधिपूर्वक पालना गरेपछि गृहस्थाश्रममा प्रवेश गर्नुपर्छ, किनभने त्यो बेलासम्म मनुष्यको बुद्धि परिपक्व हुन्छ र शरीर बलवान्, वीर्यवान् एवम् आरोग्य-सम्पन्न हुन्छ । मन शुद्ध र सत्कार्यप्रति प्रवृत्ति हुन्छ । जसरी प्राणी मात्र वायुको आश्रय लिन्छन् त्यसरी नै सबै आश्रमका मानिस गृहस्थाश्रमीहरूबाट आश्रय पाउँछन् । मनुले भनेका छन्—

यस्मात् त्रयोप्याश्रमिणो ज्ञानेनानेन चान्वहम् ।
गृहस्थनैव धार्यन्त तस्माज्जयेष्ठो गृहस्थाश्रमी ॥

अरु तीन आश्रमवालाको पालन-पोषणको भार गृहस्थीको काँधमा हुन्छ । कमजोर काँधमा यो भारलाई कसरी सम्हाल्न सक्तछ । शास्त्र भन्दछ, दुर्वलेन्द्रिय स्त्री-पुरुष यो आश्रमलाई धारणा गर्न सक्तैनन् । अतएव गृहस्थाश्रमलाई चलाउनका लागि स्त्री-पुरुषलाई आफ्नो शरीर र मनलाई खुवै बलियो तथा संयमित बनाउनु छ । सांसारिक व्यवहारलाई उत्तम रीतिले चलाउन सामर्थ्य र विद्या बल प्राप्त गर्नु ! अनि स्वयं र बुद्धिमान् सन्तान उत्पन्न हुन्छन् र गृहस्थाश्रमको बोझ सम्हालेर अरु आश्रमको सेवा गर्न सकिन्छ । यस आश्रममा आएर मनुष्य सत्कर्म गरेर मोक्ष प्राप्त गर्न सक्तछ । स्त्री-पुरुषको जुन वैवाहिक बन्धन हो, त्यसैको नाम गृहस्थाश्रम हो र उनीहरू दुवै एक भएर रहनाले नै गृहस्थको काम सुचारु रूपले सञ्चालित हुन्छ ।

इन्द्रियको संयम

गृहस्थाश्रममा स्त्री-पुरुषको काम वासनारहित प्रेम भावले संयतेन्द्रिय रहेर ज्ञानसहित सन्तानोत्पत्ति गर्नुपर्छ । यो घर स्वर्गजस्तो हो, जहाँ स्त्री-पुरुष एक-अर्कालाई प्रेमयुक्त व्यवहार गर्दछन् तथा दुवै ईश्वरीय प्राकृतिक नियमानुसार आफ्नो कर्तव्यको पालना गर्दछन् । अन्यथा कामनायुक्त हुनाले स्त्री-पुरुष व्यवहारमा कुनै प्रतिबन्ध रहँदैन र यसैले सन्तान छिटो-छिटो हुन थाल्दछ र ती स्त्री बलही एवम् रोगग्रस्त हुन्छन् । आज जनसंख्या तीव्रताले बढिरहेछ र यसैले परिवार नियोजनको (सदोष प्रक्रियाको) आवश्यकता अनिवार्य भएर एक जटिल समस्या उपस्थित भएको छ । यदि स्त्री-पुरुषले संयममा रहेर शुद्ध आचरण राखे तथा धार्मिक व्यवहार, ईश्वर भक्ति, धार्मिक पुस्तकहरूको अध्ययन, पाठ, प्रवचन आदि गरे भने मनोनिग्रह धारणले गर्दा यो समस्याको उन्मूलन हुन सक्तछ तर आजका वैज्ञानिक युगका मान्छे संयमको नाम सुन्नेबित्तिकै कामेको हृदयले अनेक प्रकारका वहाना र कुतर्क सुनाउँदै आफ्नो कमजोरीलाई लुकाउने प्रयत्न गर्न लाग्दछन् ।

एक सन्तानपछि अर्को सन्तानमा कममा पनि पाँच वर्षको अन्तर हुनु आवश्यक छ । यसका लागि गर्भ-निरोधक कृतिम साधनहरूको उपयोग गर्छन् । तर, संयम श्रेष्ठ उपाय हो । नडाराऊ, संयम अव्यवहारिक छैन । हाम्रो वर्तमान रहन-सहनको शैलीको कारण यो हामीलाई गाह्रो प्रतीत हुन लाग्यो ।

संयम राख्नु सधैं शास्त्र अनुकूल हुन्छ । संयम मनमा नै निर्भर गर्दछ । कृत्रिम साधनहरूले मन उच्छ्रिखलताले विषय भोगको परिमित रहँदैन । ज्यादै स्त्री लम्पट रहनु हरेक अवस्थामा हानिकारक सिद्ध हुन्छ, किनभने स्त्री-पुरुषको सबै शक्ति, तेज, ओज, आयु, बुद्धि सबै रज वीर्यको आधारमा आश्रित हुन्छ । चरक आदि महर्षिहरूको यो नै सर्वोत्तम सिद्धान्त हो । आधुनिक डाक्टरमात अनेक वृत्तिहरू तथा शङ्काहरूले युक्त छ । सूक्ष्म विचारको अगाडि उनीहरू निरुत्तर छन् ।

गृहस्थाश्रम गरेपछि, स्त्री-पुरुषलाई स्वधर्ममा रत रहेर एक-अर्काको रक्षक बनेर रहनुपर्छ, इन्द्रियहरुको क्षणिक सुखको वशीभूत भएर एक-अर्काको भक्षक नबनून् ! यसैमा हाम्रो कल्याण छ । आफ्नो शक्तिलाई पर्याप्त रूपमा सञ्चित गर, आफ्नो आत्मा एवम् सत्यको प्रकाशलाई बढाऊ एवम् पुरुषार्थको साथ प्राणीमात्रको निःस्वार्थ भावले सेवा गरेर आफ्नो जीवनलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गरिरहू यसैमा मानव जीवनको कल्याण छ ।

स्त्रीको रक्षा

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रश्च स्थविरे भावे नस्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

मनुको यो श्लोकको अर्थ आजको भौतिक समाजको युगमा अर्कै प्रकारले लगाइन्छ तर यसको अर्थ यसप्रकार गर्नुपर्छ, छोरी (कन्या) को रक्षा बाबु, तरुनीको लोग्ने र आमाको रक्षा छोराले गर्दछन् । स्त्री स्वतन्त्र रहेर आफ्नो रक्षा गर्न सक्तिनन् ।

यो साँचो हो स्त्री शक्तिरूपा हुन् एवम् शक्तिको स्रोत हुन् । सारा संसारको शक्ति स्त्रीजातिहरुद्वारा नै मिल्दछ । तर, उनको शक्तिको देखरेख गर्नु कौमार्यावस्थासम्म बाबुको कर्तव्य हो । दिन प्रतिदिन उत्तरोत्तर उनको शक्तिको विकास हुँदै जाओस्, यसको भार कौमार्यावस्थामा बाबुमा छ । यसपछि युवावस्थामा उनको शक्तिको देख-रेख राख्नु लोग्नेको काम हो । गृहस्थ धर्मलाई सुचारु रूपले सञ्चालित एवम् धर्मयुक्त सन्तानोत्पत्ति गरेर उनको शक्ति देख-रेख गर्नु, अर्थात् उनको शक्ति कतै पनि कम नहोस्, यो कुराको ध्यान राख्नु पतिको कर्तव्य हो ।

गृहस्थाश्रम समाप्त गरेपछि उनको शक्तिको देख-रेख गर्नु र सेवा गर्नु छोराको कर्तव्य हो । उनको शक्तिको जति सञ्चय हुन्छ, उति नै उनको आत्माको विकास हुन्छ एवम् पतिव्रता धर्मले, आत्माको प्रकाश बढनाले पुनर्जन्ममा यो साँचेको सञ्चित शक्ति उनका लागि “अनेक जन्म संसिद्धस्ततो याति पराम् गतिम्”- मा सहायक हुन्छ ।

शास्त्रले बाबुभन्दा सहग्रगुना धेरै आमाको सम्मान गर्ने बताएको छ- “सहस्रं तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते ।”

धार्मिक दृष्टिले चतुर्थाश्रमी यति (संन्यासी) सर्ववन्द्य छन् । गृहस्थ बाबु पनि पुत्र (छोरा) संन्यासलाई बन्दना गर्दछन्, तर त्यो संन्यासीका लागि पनि धर्मानुसार मातृवन्दनाको विधान छ । स्कन्द पुराणको काशी खण्ड ११-५० मा “सर्ववन्द्येन यतिना प्रसूर्वन्द्या प्रत्नतः ।” यसरी लेखेको छ । पुरुषले सधैं नै नारीलाई मताका रूपमा पूज्य एवम् मार्गदर्शिका मानिरहेछ । पत्नीका रूपमा प्राणभन्दा पनि ज्यादै प्रिय एवम् हृदयेश्वरी बनाएर उनलाई आफ्नो सर्वस्व समर्पण गरेर उनको रक्षण पोषणका लागि, वस्त्राभरण जुटाउनका लागि दिनरात परिश्रम गरिरहेछ । यतिमात्र होइन, नारीको सङ्केतले नै प्रेम बन्धनमा बाँधिएको पुरुष सबै काम गरिरहेछ। प्रेमले नै पुरुषले स्त्रीलाई वशमा राख्न सकेका छन् । प्रेमले नै स्त्रीले पनि पुरुषलाई ईशारामा नचाइरहन्छिन् ।

धार्मिक-आध्यात्मिक संस्कारशून्य समाजका मानिसमा स्त्रीलाई घाँटीमा डोरी बाँधेर राख्ने प्रथा हुन सक्तछ, खालि एक, दुई महिनाका लागि पनि विवाह दर्ता (रजिष्टर) गर्ने अवस्था हुन सक्तछ, तर हिन्दू-धर्ममा यो व्यवस्था कहिले रहेन, त्यसमा त स्त्रीले एकै पुरुषसँग सम्बन्ध शुद्ध धर्ममूलक रह्यो । धर्म नियन्त्रित स्नेह एवम् अर्थ व्यवस्था त्यसको अनुषङ्गिक फल रह्यो । पशुहरुको अपेक्षा मनुष्यको मनुष्यता एवम् विशेषता नै यो छ । मनुष्य प्रत्यक्ष अनुमानको अतिरिक्त आगम (शास्त्र) प्रमाण पान मान्दछ र तदनुकूल ऊ धार्मिक हुन्छ । पति-पत्नीको असाधारण सम्बन्धले पत्नी, पुत्री, बहिनी, आमा आदिको असाधारण व्यवस्था हुन्छ । तदनुकूल नै उत्तराधिकारको व्यवस्था पनि चल्दछ । त्यसैले आस्तिकवादीहरुको भनाइ छ- प्रत्यक्षानुमानाश्रित वृद्धि

जहाँसम्म कुद्छ, त्यहाँसम्म हिँड्नेहरु बाँदर आदि पशु हुन्छन् तर प्रत्यक्षानुमानातिरिक्त आगमनको (शास्त्रको) अनुसार धार्मिक, आध्यात्मिक, सामाजिक व्यवस्था गरेर हिँड्नेहरु नर अर्थात् मानव हुन्छन् । “तन्त्रवार्तिक” मा भनिएको छ-

मतयो यत्र गच्छन्ति नत्र गच्छन्ति वानराः ।
शास्त्राणि यत्र गच्छन्ति तत्र गच्छन्ति रे नराः ॥

जडवादीहरुको धारणा

आजकालका जडवादी मानिस धर्मलाई नमानेर भन्दछन् “पतिव्रत धर्म खालि व्यक्तिगत सम्पत्तिको आधारमा बनेको छ । समाज नष्ट-भ्रष्ट नहोस्, यसैले एउटै पुरुषसँग सम्बन्ध राख्नलाई स्त्रीलाई सम्झाई-बुझाई राजी गराइए र तदनुसार नै धर्म नीति, रिवाज बनाइए एवम् स्त्रीको स्वतन्त्रतामा धर्म र भगवान् रिसाउने डर देखाए । यसको अतिरिक्त पतिव्रत धर्मको अरु कुनै अर्थ छैन ।” जडवादीहरु योभन्दा धेरै आशा पनि के गर्न सक्तछन् र जसको दृष्टिमा विश्वको कारण सर्वज्ञ नै रहँदैन, जो भूतप्रेतको कल्पनालाई नै परिस्कृत रूपमा ईश्वरको कल्पना गर्दछन्, जसको मतानुसार धर्म- कल्पनाभी मस्तिष्कको भ्रम मात्र हो, उनीहरु सीता, सावित्री आदिको परम गम्भीर पतिव्रत्य धर्मलाई कसरी बुझ्न सक्तछन् ? सीताको अग्नि प्रवेशद्वारा दिव्यरूपमा जीवित हुनु सावित्रीले यमराजसँग आफ्नो मृत पतिलाई फेरि प्राप्त गर्नु शाण्डिलीले सूर्यनारायणलाई उदाउनका लागि प्रतिबन्ध लगाउनु आदि जडवादी दृष्टिले खाली कल्पना मात्र नै हो । आश्चर्य छ, परम सत्य आर्य इतिहास त नास्तिक जडवादीको दृष्टिमा भूटो छ, तर बाँदरबाट मनुष्य उत्पन्न हुने निराधार विकासवादी इतिहास सत्य छ । आधुनिक जडवादी पश्चिमी देशहरुको अस्तव्यस्त पारिवारिक सम्बन्धलाई तथा अनेक कटुपरिणामलाई देखेर केही बुझिरहेका छैनन् । आफ्नो सुधारवादीको नचाहिँदो घोषणा गरेर आफ्नो तथा अरुको जीवनलाई अशान्त एवम् दुःखी बनाइरहेछन् ।

स्त्री सधैं नै लज्जाशील हुन्छन्, उनी कहिल्यै अभियोगिनी हुँदैनन् । पुरुष नै स्वेच्छाचारी भएर स्त्रीलाई बेश्या बनाउँदछन् । जहाँ पुरुष स्वेच्छाचारी हुँदैन, त्यहाँ स्त्री पनि बेश्या हुनै सक्तदैनन् । स्त्री-पुरुषको हृदयेश्वरी हुन्, प्राणेश्वरी हुन्, आत्मारूप माता हुन् । उनको अंश एवम् अधिकारको कुरा जडवादी नास्तिकहरुद्वारा नै उठाइएको हो र उठाइन्छ । स्त्रीलाई पुरुष बराबर बनाउने प्रयत्न गर्नु उनको अपमान गर्नु हो, उनको हजारौं गुण तल खसाल्नु हो । विवाह गरेर पारिवारिक कर्तव्यहरुलाई पालना गर्ने उदात्त कर्तव्यलाई भगडा या भ्रन्कट सम्झने प्रवृत्ति जडवादी उच्छ्रद्धखलको नै प्रेरणा हो । स्त्री र पुरुष सबै यदि नोकर-नोकरी बने त उनीहरुको सन्तानको पनि अवश्य नै नोकर मनोवृत्ति बन्दछ । आमाको दूध नपाएर, जननीको स्नेह नपाएर, बट्टाको दूध पिउने बच्चा निम्न श्रेणीका नै हुन्छन् । आमा-बाबुको पनि बच्चाहरुमा कुनै प्रेम हुँदैन बच्चाहरुको पनि आमा-बाबुप्रति कुनै आकाषण अनुराग हुँदैन । पति-पत्नीमा पनि परस्पर स्थायी प्रेम नहुनाले कुनै पनि सम्बन्धको स्थिरता हुँदैन । सबै सम्बन्ध बासना तृप्ति र पैसाका लागि हुन्छ । सानो-सानो कुरामा मनमुटाव र अविश्वासको भावनाहरु बढ्दछन् । विवाहको केही दिनमा नै पारपाचुके (सम्बन्धविच्छेद) गर्ने गराउने परम्परा चलिनै रहन्छ । यसैलाई आजकालको सुधारणा भन्ने या कुधारणा आफै विचार गर ।

पतिव्रता धर्म

धर्मशास्त्र, इतिहास, पुराणादिमा स्त्रीका लागि सर्वोपरि कर्तव्य मानिएको छ, पतिव्रत्य धर्म । पतिव्रत्य धर्मको प्रभावले स्त्री कसैलाई वर या श्राप दिन सक्तछिन् र आफ्नो पतिलाई पनि आफ्नो साथ परमधर्ममा लग्न सक्तछिन् । सुभा नाम गरेकी स्त्री पतिव्रत्य धर्मको प्रभावले आफ्नो पतिसहित परमधाम गइन् । उनको कथा पद्म पुराणको सृष्टि खण्डमा तथा त्यही पुराणको भूमि खण्डमा कृकल वैश्यकी पत्नी सुक्ला जो ज्यादै ठूलो पतिव्रता थिइन् । उनको कथा आएको छ । इन्द्र र कामदेव पनि उनको डरले भागे । ब्रह्मा, विष्णु, महेशले उनको घर आएर उनलाई दर्शन दिए । उनी आफ्नो पतिसँगै परमगति प्राप्त भइन् । अत्रि ऋषिकी धर्मपत्नी

पतिव्रता अनुसूयाको कथा प्रसिद्ध नै छ । उनले वनवासको समयमा सीताजीलाई पतिव्रता धर्मको विषयमा उत्तम उपदेश दिइन् अर्थात् मन, वाणी र शरीरले पति अनुकूल रहनु नै स्त्रीको परम कर्तव्य हो । पतिको धर्मको अनुकूल आज्ञाको पालना गर्नु पत्नीको ठूलो धर्म हो । तर, यदि कसैले पतिलाई सेवा र उनलाई सुख पुऱ्याउने उद्देश्यले स्वार्थ त्यागपूर्वक पतिको आज्ञाको विपरीत कहिले आग्रह गरे पनि दोष लाग्दैन । जसरी भगवान् रामचन्द्रजी सीतालाई वनमा धेरै कठिनाइ देखाएर घरमा नै बस्ने आदेश दिनुहुन्छ, तर सीता यो आदेशलाई नमानेर उनको सेवका लागि वन जाने नै आग्रह गर्नुहुन्छ र भन्नुहुन्छ- “कृपानिधान स्वामिन् ? हजूर वनको ज्यादै डरलाग्दो, विषाद, दुःख, भय, कठिनाइ देखाउनुस् तर यी सबै मिलेर हजूरको अलिकता वियोगको कठिनाइ समान पनि हुँदैन, गहन भाररूप र संसार यमयातनाको समान प्रतीत हुन्छ । हजूरको वियोगसम्बन्धी कठोर वचन सुनेर पनि मेरो हृदय जुन फुट्दैन यसबाट यो बुझिन्छ हजूरको विषय वियोगको भयङ्कर दुःखलाई यो मेरो पाण सहिरहन्छ, प्राण देह त्याग गरेर निकलदैन । हजूर यदि यो सम्भन्नुहुन्छ, सीता मेरो वियोगमा जिउँदी रहन्नन् त हजूर मलाई यस्तो आज्ञा नै दिनुहुन्न थियो ।”

श्रीसीताजीले समस्त स्त्रीहरूलाई शिक्षा दिनका लागि स्वयं आचरण गरेर पातिव्रत्य धर्मको दिग्दर्शन गराउनुभयो । उहाँले सुख, भोग, राजमहल, आभूषण, रेशमी वस्त्र, स्वादिष्ट भोजन आदि सम्पूर्ण सामग्रीहरूलाई तुच्छ सम्भरेर त्यसलाई परित्याग गर्नुभयो तथा पतिको सुखका लागि पतिसँगै रुखमुनि पर्णशालामा बस्नु, सर्दी, गर्मी, वर्षा आदि सहनु र कन्दमूल फलफूल खाएर जीवन निर्वाह गर्ने आदि कठोर व्रतलाई पालन गरेर स्त्रीहरूको परम धर्म पातिव्रत्य धर्मको नियमपूर्वक अनुष्ठान गरेर सबैको लागि सुन्दर आदर्श उपस्थित गर्नुभयो ।

पातिव्रत्य धर्मपरायण सावित्रीको कथा महाभारतको वनपर्वमा आउँछ, पातिव्रत्य धर्मको प्रभावले उनले धर्मराज माथि पनि विजय प्राप्त गरिन् । सासू-ससुराका लागि पनि अनेकौं वर मागेर लोग्नेलाई पनि यमराजको फन्दाबाट छुटाइन् ।

पतिव्रता मदालशाले आफ्नो छोराहरूलाई उत्तम शिक्षा दिएर उनीहरूलाई जीवनमुक्त बनाइदिइन् र आफू उत्तम गतिमा प्राप्त भइन् ।

पतिव्रता दमयन्तीले उनीमाथि खराब दृष्टि राख्ने दुराचारी व्याधालाई आफ्नो पतिव्रता धर्मको प्रभावले भष्म गरेकी थिइन् । (महाभारत वनपर्व) । यस्तै प्रकार अरु पनि अनेक पतिव्रताहरूको उदाहरण इतिहास पुराणादिमा पाइन्छ ।

आजकाल त शास्त्र विधिले विवाह नगरेर रजिष्ट्रेशन मात्रले विवाह हुने प्रथाको समर्थन भइरहेछ, त्यो कुनै राम्रो प्रथा होइन । यसले विवाहको पवित्रता त नष्ट हुन्छ नै, प्रेमको बन्धन पनि रहँदैन, जहिले पनि कुरा-कुरामा नै विवाह विच्छेदको प्रसंग उपस्थित हुन्छ । पाश्चात्य देशमा आज यही त भइरहेछ । त्यसबाट हाम्रो आधुनिक सुधारवादी बन्धुहरूले केही त शिक्षा लिनुपर्दछ । हाम्रो धर्ममा शास्त्रीय पद्धतिले विवाह गर्ने जुन प्रथा प्रचलित छ त्यो ज्यादै नै उत्तम छ । त्यसले लोग्ने-स्वास्तीको जीवनमा ज्यादै राम्रो प्रभाव पर्छ, त्यसमा लोग्ने-स्वास्तीको प्रेम सम्बन्ध आजीवन बनिरहन्छ ।

जस्तो एकनिष्ठ भगवद्भक्तका लागि भगवान्को दर्शन, भाषण, स्पर्श, वार्तालाप, चिन्तन सबै रसमय, अमृतमय, प्रेममय र आनन्दमय हुन्छ, त्यस्तै प्रकार पतिमा एकनिष्ठा राख्ने स्त्रीले पतिको दर्शन, भाषण, स्पर्श, वार्तालाप, चिन्तन सबै रसमय र आनन्दमय सम्भन्नुपर्छ । कहिल्यै कुनै समयमा पनि आफ्नो र लोग्ने दुवैका इच्छाहरू न्याययुक्त भए तापनि आफ्नो इच्छा त्याग गरेर ज्यादै उत्साहले लोग्नेको इच्छा अनुकुल नै आचरण गर । लोग्नेसँग सधैं आदर, सत्कार, प्रेम र त्यागले पूर्ण व्यवहार गर्नुपर्छ, यदि लोग्नेले कुनै धर्मविरुद्ध आचरण गर्नका लागि भनेर पनि लोग्नेको हितका लागि त्यो कार्य नगरेर अनुनय, विनय र स्तुति प्रार्थनाद्वारा उनलाई पनि अधर्मबाट बचाओस् । तर, पतिको विचारलाई प्रत्यक्ष खण्डन नगरेर जे जसो भन्नु छ जब पनि प्रसन्न हुन्छने अति नम्रतापूर्वक मीठो र सरल शब्दमा भन्ने गरेर लोग्नेको अगाडि जहिले पनि हंसमुख र

विनययुक्त नै रहु । लोग्नेको सेवाको कार्यलाई यथाशक्य आफै गर । लोग्नेको मनमा दुःख हुने काम बिसेर पनि नगर । लोग्नेका आमा-बाबु या अन्य पूजनीय मानिसहरूलाई पनि आदर-सत्कार सेवा-पूजा पतिका लागि कर्तव्य सम्भेर गर । पतिव्रता स्त्रीले आफ्नो छोरा-छोरीका सम्मुख आफ्नो उत्तम आचरणहरु र शिष्टाचारको नियमको आदर्श राखेर उनीहरूलाई असल शिक्षा दिऊन्, कुटुम्बको अरु केटा-केटीहरूको पालन-पोषण पनि ज्यादै प्रेमले आफ्ना छोरा-छोरी समान नै गरुन्, उनीहरूसँग स्तनपानादि प्रथाहरूद्वारा आफ्ना छोरा-छोरी भन्दा धेरै प्रेमले व्यवहार गरुन्, आफ्ना सन्तानको अपेक्षा उनीहरूलाई पहिले धेरै र राम्रो सेवा दिऊन् । यस्तो गर्नाले ती केटाकेटी र उनका आमा-बाबु आदि पनि ती नारीको अनुकूल हुन सक्तछन् र स्वार्थरहित भएर गर्नाले त यस लोकमा कीर्ति र परलोकमा परमगति प्राप्त हुन्छ । आफ्नो मन, बुद्धि, इन्द्रिय, शरीर तथा आफ्नो अधिकारको वस्तुहरूद्वारा निष्काम भावले अर्काको हित र सेवा गर्नुपर्छ, तर अरुद्वारा सेवा गराउन र आदर-सत्कार, मान-मर्यादा र प्रतिष्ठा प्राप्त गर्ने कहिल्यै इच्छा गर्नु हुँदैन । अर्काको माल लिने पनि कहिल्यै इच्छा गर्नु हुँदैन, यदि लिने परे पनि त उनीहरूको (अरुको) सन्तोषका लागि अलिकता लिनुपर्छ, चाहे तिनीहरू घर या माइतका मानिस किन नहुन् । निःस्वार्थ भावले यस्तो लिनु पनि उनीहरूको सेवा नै हो, तर अभिमानपूर्वक, मान बढाउँ र स्वार्थ सिद्धिको इच्छाले मन, वाणी, शरीर पदार्थहरूद्वारा अर्काको सेवा सत्कार गर्नु पनि वास्तविक सेवा सत्कार होइन । घरको प्रत्येक कार्यलाई पतिको इच्छा अनुकूल ज्यादै राम्रो तरिकाले रेखदेख गरुन् र आफ्नो घरको परिस्थितिलाई बुझेर नै खर्च गरुन् अनावश्यक खर्च कहिल्यै नगरुन । मनुले भनेका छन्:-

सदा प्रदृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।
सुसंस्कृतोपसकरया व्यये चामुक्तहस्तया ॥

स्त्रीले सधैं नै प्रसन्न रहनु र घरको कार्यमा दक्ष हुनुपर्छ । उनी घरको प्रत्येक सामग्रीलाई स्वच्छ राख्ने र अनावश्यक खर्च गर्ने खालकी नबनून् ।

यहाँ यो अत्यन्त महत्वपूर्ण कुरा पनि राम्ररी बुझ्नु पर्छो कि जहाँ स्त्रीका लागि शास्त्रले नारी धर्मको विधान बनाएको छ, त्यहाँ पुरुषहरूका लागि पनि पति धर्मको विधान बनाएको छ । यदि पतिहरू यो चाहन्छन् कि उनका स्त्रीहरू पतिव्रता धर्मको पालन गरुन् त नारीहरू पनि चाहन्छन् उनीहरूका पति पनि एक पत्नीव्रत आदि पति धर्मको पालन गरुन् । तर, दुःखले यो भन्नुपर्छ यसमा पुरुषले नै अपेक्षाकृत ज्यादै पति धर्मको उल्लङ्घन गरिरहेछन् तथा नारीवर्गले धर्मको नाताले ती सबै कुरालाई सहर्ष सहिरहेछन् । अन्यथा पाश्चात्य समाजको अनुसार हाम्रो समाजको पारिवारिक धर्म पनि अस्त-व्यस्त हुन्छ ।

पतिको कर्तव्य

अब पतिको कर्तव्य बताइन्छ । पति आफ्नी पत्नीलाई आफ्नो अङ्ग समान सम्भियोस्, किनभने उनी उसकी अर्धाङ्गिनी हुन् । उनी रोगी भइन् या कुनै किसिमको आपत्तिमा परिन् भने जसरी आफ्नो शरीरको रक्षा गरिन्छ त्यसरी नै उनको रक्षा र सेवा गरुन् । स्वास्नीका आमा-बाबुलाई आफ्नो आमा-बाबुको समान र उनका भाइ-बहिनी, भाउजूलाई आफ्नै भाइ-बहिनी, भाउजू सम्भेर आदर गर्नुपर्छ । स्त्री यदि अपठित हुन्, अन्धी हुन्, बहिरी हुन्, बूढी हुन् तापनि उनको निन्दा अपमान अनादर, तिरस्कार नगरुन् । उनलाई रिस उठे पनि प्रेमले सम्झाओस् । उनलाई या उनका आमा-बाबुलाई कहिले नमीठो वचन नभनोस् । जुन पुरुष आफ्नी स्वास्नीलाई गाली गर्छ या पिट्छ त्यो नरकगामी हुन्छ, अतः जुन प्रकारले पत्नीको यो लोक र परलोकमा हित हुन्छ, त्यस्तै नै प्रयत्न सधैं निष्काम भावले गरिरहनुपर्छ । क्रुरताको अपेक्षा प्रेम भावले काम लिँदा धेरै सुधार हुन सक्तछ, मनुले भनेका छन्:-

प्रजानार्थ महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः ।
स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोस्ति कश्चनः ॥

परम् सौभाग्यशालीनी स्त्रीहरु सन्तानोत्पादनका लागि हुन्, विषय-भोगका सामग्री होइनन् । उनीहरु सधैं सम्मानयोग्य र घरका शोभा हुन् । घरमा जति स्त्रीहरु छन् ती सबै लक्ष्मी बराबर हुन्छन् । उनीहरुमा त लक्ष्मीमा कुनै अन्तर छैन ।

अपत्यं धर्मकार्याणि शुश्रूषा रतिरुत्तमा ।
दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च या ॥

सन्तानको प्राप्ति, धर्मकार्यको अनुष्ठान, सेवाकार्य, पितृको स्वर्ग प्राप्ति र आफ्नो पनि उन्नति स्त्रीको अधीनमा छ ।

यसैले स्त्रीलाई आफ्नो मित्र मानेर (सम्भेर) उनीसँग सधैं सद्व्यवहार गर्नुपर्छ । जब विवाह हुन्छ त्यतिबेला पत्नीले प्रार्थना गर्दा पुरुष उनीसँग यो प्रतिज्ञा गर्दछन्:-

मदीयचित्तानुगर्तं त चित्तं सदा ममाज्ञा परिपालनं च ।
पतिव्रता धर्मपरायणा त्वं कुर्यास्तदा सर्वमिदं प्रयत्नम् ॥

यदि तिमी सधैं मेरो मनको अनुकूल आफ्नो मन राख्दछ्यौ, सधैं मेरो धर्मयुक्त आज्ञाको पालन गरेर पतिव्रता धर्मको परायण रहन्छ्यौ भने म तिमीले भनेको कुरा मान्दछु । यो प्रतिज्ञाको अनुसार पुरुषलाई राम्रो हुन्छ, यज्ञ, दान, तीर्थ, व्रत, देवकार्य या पितृकार्य आदि अरु पनि धार्मिक कार्य गर्दा ऊ पत्नीलाई साथमा लिर गरोस् । विदेश गए सकेसम्म पत्नीलाई पनि सँगै लगेस् परस्त्रीको कहिले सेवन नगरोस् । व्यापार आदि जीविकोपार्जनको कार्यमा उनको सल्लाह लिदै गरोस् । जहाँ मतभेद हुन्छ, त्यहाँ पत्नीको इच्छा न्याययुक्त छ भने आफ्नो इच्छा परित्याग गरेर उनको इच्छा अनुसार कार्य गरोस् । उनीसँग आदर-सत्कारपूर्वक व्यवहार गरोस् । तिरस्कार त कहिल्यै नगरोस् । पत्नी रोगग्रस्त या कुरूप होस् अथवा उनीबाट कुनै अपराध होस् या आफ्नो मनका विपरीत व्यवहार गरे पनि उनको परित्याग नगरोस् । न पिटमार गरोस्, न डरत्रास देखाओस् तर ठीक उल्टो उनको अपराधलाई क्षमा गरेर उनलाई प्रेमले यसरी सम्झाओस्, कि उनले भविष्यमा यस्तो भूल नगरुन् । मनुले भनेका छन्:-

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता ।
यत्र तास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफला क्रिया ॥

जहाँ स्त्रीहरुको आदर सत्कार गरिन्छ, त्यहाँ देवता रमण गर्दछन् र जहाँ उनीहरुको अनादर तिरस्कार गरिन्छ त्यहाँ, सबै कार्य निष्फल हुन्छन् ।

यदि पत्नीको इच्छा धर्मविरुद्ध छैन भने उनको इच्छा मुताविक दान, धर्म, सेवा, तीर्थ, व्रत आदिमा खर्च गर्नका लागि आफ्नो शक्ति अनुसार उनलाई धनादि पदार्थ देऊ र उनलाई खान-पिउन, वस्त्रभूषणादिको न्याययुक्त आवश्यकतालाई पूरा गरेर आफ्नो प्रेमपूर्ण व्यवहारले सधैं उनलाई प्रसन्न राख र उनैको हितका लागि निःस्वार्थ भावले उनको सदा सर्वदा रक्षा गर । मनुले भन्नुभएको छ:-

सूक्ष्मोभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियोरक्षा विशेषतः ।
द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिता ॥

कुसंगत अथवा आशक्ति सूक्ष्मभन्दा सूक्ष्म किन नहोस्, त्यसबाट पनि स्त्रीहरुलाई विशेष रूपमा रक्षा गर्नुपर्छ, किनभने रक्षित नहुनाले उनी बाबु र लोग्ने दुवैको नै कुललाई शोकमग्न पार्दछिन् ।

यसप्रकार पति-पत्नी दुवै एक-अर्काको कर्तव्य पालनतिर नहेरेर स्वयं आफ्नो कर्तव्यको निष्काम भावले पालन गरेर एक-अर्कासँग सधैं सन्तुष्ट रहे यसबाट उनीहरु दुवैको कल्याण हुन्छ ।

सन्तुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या तथैव च ।
यस्मिन्नेप कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥

जुन कुलमा स्त्रीसँग पति नित्य प्रसन्न रहन्छ, त्यस्तै पतिदेखि स्त्री प्रसन्न रहन्छिन्, त्यहाँ अवश्य पनि कल्याण हुन्छ । अस्तु ।

भौतिकताको बहदो प्रभावले आउँदो सभ्य संसारमा यस्ता शंकाहरु प्रायः उठिरहन्छन् । नर र नारी एकै सृष्टिकर्ता जगदीश्वरका सन्तान हुन् । तर, दुवैको अधिकार तथा धर्म बेग्ला-बेग्लै छ, यस्तो किन ? यसको उत्तरमा यही भन्नुपर्छ- अवश्य नै स्त्री र पुरुष दुवैमा एउटै आत्मा विद्यमान छ तर दुवैको प्रकृति सर्वथा बेग्ला-बेग्लै छ । जसरी स्थूल जगत्मा पनि मातृशक्तिको आधिक्यले छोरी जन्मिन्छन् त्यस्तै आदि सृष्टिमा जब प्रकृति पुरुषको संयोगले जगत्को उत्पत्ति भयो अनि एक प्रकृतिको शक्तिलाई लिएर नारी धारा जड जगत्मा (Negative) र अर्को पुरुष अर्थात् परमात्माको शक्तिलाई लिएर पुरुष धारा (Positive) चल्यो । जुन जीव नारी धारामा आयो, त्यो चौरासी लाख योनिसम्म नारी जीव बनी-बनी अन्तमा मनुष्य योनिमा आएर पुरुषै बन्यो । प्रायः यस्तै नै नियम छ । यसको कहिलेकाहीं श्राप, वरदान या अन्य कुनै विशेष कारणवश अपवाद पनि हुन्छ । अभय (स्त्री पुरुष) शक्तिहरुको समानता भएर सृष्टि चलन सक्तैन, किनभने विषमता नै सृष्टिको कारण हो र समता लयको कारण हो । यही कारण हो स्थूल जगत्मा पनि पितृशक्ति र मातृशक्ति अर्थात् रजोवीर्य शक्तिको बराबर भए प्रायः नपुंसक सन्तान उत्पन्न हुन्छन् र नपुंसकबाट फेरि सृष्टि हुँदैन । अतः प्रमाणित हुन्छ- स्त्री र पुरुष दुवैमा आत्मा एक भएर पनि प्रकृति बेग्ला-बेग्लै हुन्छ र यिनै कारणले दुवैको अवयवहरुमा र धर्म तथा अधिकारमा विभिन्नता हुन्छ । पुरुषमा पुरुष शक्तिको प्रधानता र नारीमा प्रकृतिशक्तिको प्रधानता हुन्छ, देवीभागवतमा भनेको छः-

सर्वाः प्रकृति संभृता उत्तमाधमध्यमाः ।
कलाशांश समुदूताः प्रति विश्वेषु योषिताः ॥

उत्तम, मध्यम, अधम सबै प्रकारका स्त्रीहरु प्रकृतिको अंशबाट नै उत्पन्न हुन्छन् । प्रत्येक विश्वमा सबै स्त्रीहरु उनैको कलाले बनेका हुन्छन् । अतः सृष्टिको स्वभावानुसार नै पुरुषमा परम पुरुषशक्तिको प्राधान्य र नारीमा प्रकृति शक्तिको प्राधान्य हुन्छ । जब प्रकृति (स्वभाव) बेग्ला-बेग्लै छ, अनि धर्म र अधिकार पनि बेग्ला-बेग्लै अवश्य नै हुन्छ, किनभने प्रकृतिको अनुसार नै धर्म तथा अधिकार हुन्छ- “प्रकृति यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ।” यही कारण छ आर्य शास्त्रीमा नारीको धर्म तथा अधिकार भिन्न प्रकारको बताइएको छ ।

मानव जीवनको लक्ष्य

मानव जीवनको लक्ष्य वास्तवमा भागवत्प्राप्ति या मुक्ति हो । यो मुक्ति परमात्मामा लय नभई मिल्दैन । यसैले मुक्तिका लागि स्त्री-पुरुष दुवैलाई नै साधनाद्वारा परमात्मामा लय हुनु आवश्यक छ । पुरुषमा त परम-पुरुष परमात्माको शक्ति धेरै छैन । अतः मुक्ति लाभार्थ उसको यति नै कर्तव्य हुन्छ त्यो बन्धन गर्ने अशुद्ध माया या प्रकृतिलाई छाडेर आफ्नो भित्र जुन परमात्माको अधिक शक्ति छ, त्यसलाई आफ्नो स्वरूपमा चिन-अहं ब्रह्मास्मि- म ब्रह्म हूँ, तर स्त्रीको भित्र त प्रकृतिको सत्ता ज्यादा छ, स्त्री त्यसको अक्षरुपिनी हुन् । यसैले उनी आफ्ना सत्तालाई कहाँ छोडिछिन् ? उनी आफ्नो सत्तालाई छोड्न सक्तिनन् । तर, पुरुषको सत्तामा आफ्ना सत्तालाई मिलाउन सक्छिन् र स्त्रीमा समर्पणको भावना प्रबल हुनाले यो उनका लागि स्वाभाविक पनि हो, यसैकारण आफ्नो स्त्रीसत्तालाई पुरुषसत्ता या पतिसत्तामा लीन गरिदिनु नै स्त्रीको स्वाभाविक धर्म हो र यसैलाई पतिव्रत धर्म भन्दछन् । जुन महाभागास्त्री आफ्नो सत्तालाई मैत्रेयी, गार्गी आदि जस्तैले एकचोटी

सीधा नै परम पति परमात्मामा लय गर्न सक्तछन्, ती ब्रह्मवादिनी कहलाउँछन्, ती स्त्रीहरूमा प्राय काम विकास छैन बराबर नै हुन्छ, उनीहरूमा कुनै त रजस्वला पनि हुँदैनन् । अरु स्त्रीहरू आफ्नो लोग्नेलार्य नै भगवान्को रूप सम्भेर उनीहरूमा नै सीता, सावित्री आदिले भैं आफ्नो मनप्राणलाई तल्लीन गर्दछन् र यो नै उनीहरूका लागि स्वाभाविक तथा सहज सर-साधन हो । यिनै कारण आर्यशास्त्रमा पातिव्रत्य धर्मको यति गौरव तथा स्त्री जातिको मोक्षका लागि यसैलाई एकमात्र धर्म भनिएको छ । यही धर्मशास्त्र-वर्णित पातिव्रत्य या सती धर्मको वैज्ञानिक रहस्य छ । सती-धर्मको यो रहस्यलाई संसारका सबै जातिले पूर्णरूपले बुझेको छैनन् । जुन जातिको आध्यात्मिक स्थितिको उन्नति जति धेरै हुन्छ, त्यो जाति यो रहस्यलाई उति नै धेरै बुझ्दछन् । आर्य जातिका महर्षिहरूले यस जातिको लक्ष्य आत्मानन्दको प्राप्ति या मोक्षसिद्धिलाई मानेका छन् । यिनै कारण आर्य जातिको धर्म उद्देश्य होइन, तर विषय तृष्णालाई पर पन्छाएर वैराग्यद्वारा परमात्माको आनन्दमा लीन हुनु नै चरमोद्देश्य हो । अतः त्यागमय सती धर्मको गौरव नै यहाँ पराकाष्ठामा पुगेको छ । भगवान् रामले सीताको बारेमा भन्नुभयो:-

कार्येषु मन्त्री, करणेषु दासी, धर्मेषु पत्नी, क्षमया धरित्री ।
स्नेहेषु माता शयनेशु रम्भा रङ्गे सखी लक्ष्मण सा प्रिया मे ॥

हे लक्ष्मण ! सती सीता परामर्श दिनमा मन्त्री समान, कार्य गर्नमा दासी-सदृशी, धर्मकार्यमा अर्द्धाङ्गिनी र पृथ्वीतुल्य सहनशीला, माताको समान स्नेहशीला, सहवासमा दिव्यस्त्री र कौतुकको समय सखीको सदृश आचरणशीला छन् । यी सबै सती स्त्रीको दिव्य गुणावली हो ।

अब नारी धर्मको आदर्शभूता सतीहरू तथा उदाहरणको रूपमा कुनै एक ब्रह्मवादिनी आदर्श नारीको संक्षिप्त जीवन-चरित्र लेख्दछु ।

[मुल पाता](#)